

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Biblioteki paulinów polskich w XVIII wieku : zarys problematyki

Author: Jacek Szpak

Citation style: Szpak Jacek. (2013). Biblioteki paulinów polskich w XVIII wieku : zarys problematyki W: B. Mazurkowa, M. Marcinkowska, S. Dąbrowski (red.), "Codzienność i niecodzienność oświeconych. T. 1, Przyjemności, pasje i upodobania" (s. 65-75). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Jacek Szpak
Katowice

Biblioteki paulinów polskich w XVIII wieku Zarys problematyki

Celem podjętych rozważań jest charakterystyka organizacji księgozbiorów, jakie w XVIII stuleciu gromadzono w klasztorach polskiej prowincji paulinów, między innymi w Leśniowie, Leśnej Podlaskiej, Starej Wsi, Brdowie, na Skałce w Krakowie oraz na Jasnej Górze w Częstochowie. Podstawę źródłową stanowią rękopiśmienne inwentarze biblioteczne, w latach 1711–1789 spisane w jedenastu konwentach – najważniejszych spośród dwudziestu czterech, jakie w owym czasie istniały na terenie Rzeczypospolitej i Śląska. Obecnie ta dokumentacja jest przechowywana w archiwum zakonu paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie. Na podstawie wskazanego materiału źródłowego w rozprawie scharakteryzowane zostaną sposoby pozyskiwania książek przez konwenty, wysokość nakładów przeznaczanych na zakup tomów oraz dynamika przyrostu księgozbiorów w wybranych klasztorach. Ponadto efektem analizy struktury zasobów bibliotecznych, udokumentowanych w inwentarzach, są ustalenia dotyczące ogólnej liczby woluminów i odrębnych dzieł, a także tematyki, tytułów, języka oraz autorstwa zgromadzonych książek – zwłaszcza tekstów spisanych przez paulinów bądź dotyczących tego zakonu. Trzeba jednak zaznaczyć, że formuły tytułowe dzieł odnotowanych w inwentarzach klasztornych często były skracane, a nawet zmieniane przez osoby, które dokonywały wpisów. W drugim przypadku niejednokrotnie funkcję tytułu pełni esencjonalnie ujęta informacja o treści książki bądź jej głównym aspekcie czy nadrzędnym przesłaniu. Ze względu na dokumentacyjny charakter analizowanych materiałów źródłowych w rozprawie podana jest (z zastosowaniem transkrypcji i po korekcie ewidentnych błędów) taka tytulatura ksiąg, jaką utrwalono w inwentarzach. W niektórych przypadkach te zapisy zostaną dopełnione dodatkowymi informacjami o poszczególnych dziełach.

Konieczność ciągłego rozwijania intelektu już w XVII wieku podkreślał Grzegorz Tercey w popularnym wśród paulinów dziełku zatytułowanym: *Conversio morum Paulinorum*. Również w listach kierowanych do współbraci generałowie zakonu zachęcali ich do ustawicznego pogłębiania wiedzy teologicznej¹. Te zalecenia paulini wypełniali właśnie w bibliotece, która w ich życiu i działalności pełniła ważne funkcje kulturotwórcze. Można było korzystać z jej zasobów w określonych porach w ciągu dnia w czytelni lub wypożyczać dzieła do celów². Czasem książki udostępniano również zakonnikom z innych klasztorów paulińskich lub dobrodziejom zakonu³.

W XIV i XV wieku brakowało ujednoliconych form organizacyjnych dla bibliotek paulińskich. Na początku XVI stulecia przyjęto *Directorium*, w którym normowano te sprawy dość ogólnie. Zalecano jedynie szczególną dbałość o komentarze biblijne, literaturę monastyczną i historyczną oraz słowniki⁴. Organizacja bibliotek klasztornych została uregulowana szczegółowo dopiero w trzeciej części zakonnych konstytucji przyjętych w 1644 roku, w rozdziale dwudziestym czwartym: *O obowiązkach bibliotekarza*. Zgodnie z tymi przepisami książki miały być ustawione według klucza rzeczowego w działach, które zostały wyodrębnione w dwóch nadrzędnych kręgach⁵. W pierwszym – duchowym, należało ułożyć osobno książki z czterech dziedzin Teologii (scholastycznej, pozytywnej, ascetycznej i moralnej, czyli kazuistyki) oraz Kaznodziejstwa. Z kolei dzieła świeckie ustawiono w czterech działach: Filozofia, Historia, Polityka i Retoryka, a w razie potrzeby, przy większym zróżnicowaniu tematycznym tekstów, trzeba było wyodrębniać następne. W osobno wyznaczonym miejscu i pod zamknięciem należało natomiast zgromadzić dzieła widniejące w indeksie ksiąg zakazanych⁶.

Każda biblioteka klasztorna co roku miała powiększać zasoby o kolejne tomy, a przełożonym, którzy zaniedbywali ten obowiązek, groziły kary⁷. Każdy bibliotekarz był również zobowiązany do prowadzenia katalogu bibliotecznego i przedstawienia go przeorowi co najmniej raz w roku. W czasie kapituł prowincjalnych kopie katalogów z poszczególnych klasztorów musiały trafić do definitorium.

¹ D. CICHOR: *Dzieje konwentu i klasztoru paulinów we Włodawie 1698–1864*. „Studia Claromontana” 1993, t. 13, s. 406.

² P. SKALSKI: *Biblioteka klasztoru paulinów w Krakowie na Skalce do połowy XIX wieku*. „Studia Claromontana” 2005, t. 23, s. 339.

³ Archiwum Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie (dalej: AJG), sygn. 1625, s. 189–190.

⁴ P. SKALSKI: *Biblioteka klasztoru paulinów...*, s. 339.

⁵ L. PIETRAS: *Biblioteka jasnogórska w XVII–XVIII wieku*. „Studia Claromontana” 1985, t. 6, s. 389.

⁶ P. SKALSKI: *Biblioteka klasztoru paulinów...*, s. 340.

⁷ C. KOŻBIAŁOWICZ: *Wyjaśnienie do konstytucji paulińskich zwane „Directorium Ordinis S. Pauli Primi Eremitae” z roku 1736*. „Studia Claromontana” 1996, t. 16, s. 234.

Paulini pozyskiwali księgi do swych bibliotek z różnych źródeł. Jednym z ważniejszych były dary od współbraci oraz spuścizna po zmarłych zakonnikach. Zbiory powiększały się również dzięki zewnętrznym dobrodziejom i dokonywanym zakupom. Początkowo nabywano luźne składki, które następnie oprawiał introligator klasztorny. Szybko jednak zaczęto kupować już oprawione książki⁸. Nad księgozbiorami klasztornymi czuwali głównie przeorowie i bibliotekarze⁹. O wielkość tych zasobów (przede wszystkim w nowych placówkach) dbały również władze zakonu, sukcesywnie przesyłając nowe dzieła¹⁰.

Od roku 1656 każdy klasztor przeznaczał od 12 do 60 złotych polskich (dalej: złp) na zakup książek potrzebnych w Studium Generale w Krakowie na Skałce¹¹. Mamy na przykład poświadczenie, że w roku 1728 paulini z Leśniowa przeznaczyli na ten cel 20 złp. Klasztory przekazywały również pieniądze na zakup książek w nowych placówkach. Przykładem może być datek w wysokości 30 złp dwa lata wcześniej złożony przez konwent leśniowski¹².

Na własne zakupy książek klasztory wydawały różne kwoty. Wszystko zależało od sytuacji ekonomicznej poszczególnych konwentów. W roku 1726 i 1744 w Leśniowie wydano na ten cel po 60 złp¹³. Z kolei na Skałce w roku 1720 kupiono tylko dwie książki za łączną kwotę 1 złp 15 gr, ale za to w latach 1728–1730 powiększono tamtejsze zbiory o dziesięć dzieł, które kosztowały 66 złp 25 gr. Ponadto pozyskiwano książki drogą wymiany wewnętrznej (między poszczególnymi klasztorami paulińskimi) i zewnętrznej – z innymi zakonami¹⁴.

W nowo założonych placówkach biblioteki były wprawdzie niewielkie, ale systematycznie powiększano księgozbiory. Przy niedużej liczbie woluminów książki spisywano według formatów: *folio*, *quarto* i *octavo*, czasem podając kolor oprawy¹⁵. Natomiast w klasztorach istniejących nieco dłużej, mających ustabilizowaną sytuację prawno-ekonomiczną i organizacyjną, obszerniejsze zbiory, o czym była już mowa, porządkowano według działów, których liczba zmieniała się w zależności od charakteru i wielkości zasobów.

W latach 1740–1743 w Leśniowie księgozbiór podzielono na dziewięć działów tematycznych: Historia, Kaznodziejstwo, Kazania polskie, Ascetyka, Teologia moralna, Teologia scholastyczna, Biblia, Astrologia oraz Różne i Dodatkowe. W roku 1745 ich liczbę zmniejszono do sześciu: Kaznodziejstwo, Kaznodziejstwo polskie, Ascetyka, Teologia moralna, Teologia scholastyczna i Astrologia. Natomiast osiem lat później inwentarz uwzględniał siedem

⁸ P. SKALSKI: *Biblioteka klasztoru paulinów...*, s. 340, 413, 437, 445.

⁹ AJG, sygn. 1625, s. 31–32, 97–103; sygn. 2964, s. 50.

¹⁰ AJG, sygn. 1625, s. 31–32.

¹¹ P. SKALSKI: *Biblioteka klasztoru paulinów...*, s. 413, 437, 445.

¹² *Acta Provinciae Polonae*. T. 7. AJG, sygn. 537, s. 650, 675–676, 911, 1245–1247.

¹³ AJG, sygn. 2964, s. 50.

¹⁴ P. SKALSKI: *Biblioteka klasztoru paulinów...*, s. 447–448, 453–457.

¹⁵ AJG, sygn. 1625, s. 17–23, 25–29, 162–165.

działów: Historia, Kaznodziejstwo, Kaznodziejstwo polskie, Teologia moralna, Duchowość, Literatura świecka i Dodatkowe¹⁶.

W Leśnej Podlaskiej w latach 1742–1755 księgi były uporządkowane w pięciu działach: Biblia, Komentarze biblijne, Kaznodziejstwo, Teologia i Różne¹⁷. Z kolei w Brdowie w roku 1714 spis dzieł podzielono według następującego kryterium tematycznego: Biblia, Dzieła ascetyczne, Duchowość, Historia, Polonica, Medycyna, Literatura świecka, Kaznodziejstwo, Filozofia, Prawo, Retoryka, Poezja oraz Różne¹⁸. W Starej Wsi kilkakrotnie zmieniono podział ksiąg, co w pewnej mierze mogło się wiązać z sukcesywnym powiększaniem zasobów tamtejszej biblioteki. Przed rokiem 1748 księgi zgromadzono w czterech działach: Kaznodziejstwo, Prawo i Teologia pastoralna, Historia powszechna oraz Klasyka i Dzieła ogólne. We wskazanym roku spis obejmował już jedenaście tematycznych części: Kaznodziejstwo, Ascetyka, Historia św., Teologia moralna, Teologia dogmatyczna, Prawo kanoniczne, Teologia scholastyczna, Medycyna, Katechetyka, Liturgika i Prawo, a począwszy od następnych lat ograniczono ich liczbę do dziewięciu: Teologia spekulatywna, Teologia moralna, Filozofia, Kaznodziejstwo, Prawo, Literatura klasyczna, Historia, Liturgika oraz Miscellanea¹⁹.

W klasztorze warszawskim w roku 1716 księgi były uporządkowane w sześciu działach: Pismo Święte, Komentarze biblijne, Historia, Teologia dogmatyczna z moralną i Filozofią, Rękopisy teologiczne oraz Duchowość (ascetyka i kontemplacja)²⁰. Z kolei w paulińskiej bibliotece w Wielgomłynach w roku 1739 wyodrębniono aż czternaście działów: Pismo Święte, Komentarze biblijne, Kaznodziejstwo polskie, Kaznodziejstwo łacińskie, Ascetyka, Historia Kościoła, Historia świecka, Filozofia, Teologia, Scholastyka, Medycyna, Teologia kontrowersyjna, Teologia moralna, Dodatkowe. Szesnaście lat później jeszcze bardziej szczegółowo podzielono tamtejsze zbiory na osiemnaście dziedzin: Pismo Święte, Konkordancje biblijne, Komentarze biblijne, Kaznodziejstwo, Historia, Teologia kontrowersyjna, Słowniki, Kontemplacyjne, Ascetyka, Miscellanea, Teologia dogmatyczna, Teologia moralna, Filozofia, Retoryka, Książki włoskie, Medycyna, Geometria oraz Indeks ksiąg zakazanych²¹.

Paulińska biblioteka w Wieluniu obejmowała w roku 1711 tylko sześć działów: Pismo Święte, Kaznodziejstwo, Teologia moralna, Duchowość, Histo-

¹⁶ J. SZPAK: *Dzieje kościoła i parafii w Leśniowie*. „Studia Claromontana” 2003, t. 21, s. 479–492.

¹⁷ B. BIEŃKOWSKA: *Biblioteka OO. Paulinów w Leśnej (1727–1864)*. „Studia Claromontana” 1988, t. 9, s. 403–404.

¹⁸ J. MOZGA: *Dzieje konwentu paulinów w Brdowie*. „Studia Claromontana” 1984, t. 5, s. 448–449.

¹⁹ J. ZBUDNIEWEK: *Dzieje konwentu paulinów w Starej Wsi. 1728–1786*. W: *Chwalcie z nami Panią świata. Z dziejów Kościoła na ziemi brzozowskiej*. Kraków 1985, s. 67.

²⁰ AJG, sygn. 1011, s. 1–23.

²¹ AJG, sygn. 1647, s. 27–43, 131–145.

ria, Miscellanea²², a siedemdziesiąt osiem lat później liczyła tylko o trzy więcej: Pismo Święte, Komentarze biblijne, Prawo kanoniczne, Teologia, Kaznodziejstwo, Asceza i Duchowość, Historia, Scholastyka oraz Medycyna²³. We Włodawie w roku 1728 księgozbiór był zapewne niewielki, ponieważ wyodrębniono w nim tylko cztery dziedziny tematyczne: Biblia, Kaznodziejstwo, Duchowość i Miscellanea. Po dwudziestu dwóch latach zasoby musiały się powiększyć, skoro na nowo podzielono książki i przyporządkowano je do dziesięciu działów: Kaznodziejstwo, Teologia dogmatyczna, Teologia moralna, Prawo kanoniczne, Ascetyka, Historia, Retoryka, Poezja, Filozofia i Różne²⁴. Z kolei w Topolnie już w roku 1711 biblioteka paulińska obejmowała dzieła z ośmiu dziedzin: Kaznodziejstwo, Teologia moralna i dogmatyczna, Duchowość, Historia, Prawo, Polityka, Różne i Egzorcyzmy. Dziewięć lat później połączono Historię i Politykę, a tym samym zbiory umieszczono w siedmiu działach²⁵.

Najstaranniej uporządkowany był księgozbiór w bibliotece jasnogórskiej i na Skałce w Krakowie. Zasoby biblioteki na Jasnej Górze już w roku 1714 musiały być dość duże, skoro podzielono je na czternaście działów: Biblia, Ojcowie Kościoła, Interpretacje biblijne, Kaznodziejstwo, Duchowość, Teologia moralna, Teologia dogmatyczna, Filozofia, Historia Kościoła, Retoryka, Poezja, Medycyna, Prawo oraz Miscellanea²⁶. W klasztorze na Skałce u schyłku XVIII wieku księgozbiór był zapewne także dość bogaty, wyodrębniono w nim bowiem dziewiętnaście tematycznych części: Pismo Święte, Komentarze biblijne, Teologia moralna, Ascetyka, Kaznodziejstwo, Filozofia, Medycyna, Matematyka, Poezja z gramatyką i słownikami, Retoryka, Historia, Historia Kościoła, Różne, Prawo świeckie, Prawo kanoniczne, Liturgika, Teologia kontrowersyjna, Teologia dogmatyczna oraz Ojcowie Kościoła²⁷.

Jak wynika z dotychczasowych zestawień, w paulińskich bibliotekach XVIII wieku zasoby powiększały się. Czuwający nad nimi zakonnicy co pewien czas według zmieniającego się stanu posiadania aktualizowali miejsce dzieł w księgozbiorach. Warto zatem zaobserwować, jaki rodzaj ksiąg dominował w tych bibliotekach.

W przypadku klasztoru jasnogórskiego dysponujemy danymi liczbowymi, które nie są kompletne, dotyczą bowiem tylko książek z dziedziny teologii moralnej, kaznodziejstwa i historii. Najliczniej reprezentowana jest homiletyka, obejmująca 838 tomów – w tym 721 dzieł. Z kolei w klasztorze na Skałce dominowały księgi z zakresu teologii dogmatycznej i filozofii. Nie powinno to dziwić, ponieważ w Krakowie funkcjonowało zakonne Studium Generale,

²² AJG, sygn. 710, s. 3–11.

²³ AJG, sygn. 1652, s. 353–361.

²⁴ AJG, sygn. 1659, s. 10–13.

²⁵ AJG, sygn. 1639, s. 105–112, 131–136.

²⁶ L. PIETRAS: *Biblioteka jasnogórska...*, s. 390.

²⁷ P. SKALSKI: *Biblioteka klasztoru paulinów...*, s. 463–550.

stał duża liczba dzieł, które miały zapewnić klerykom odpowiednie przygotowanie teologiczne i filozoficzne. A oto dalsze ustalenia frekwencyjne: w bibliotece leśniowskiej dominowały prace z zakresu teologii moralnej i kaznodziejstwa; w klasztorze warszawskim zdecydowaną przewagę miały książki dotyczące zagadnień historycznych oraz komentarze biblijne; w Wielgomłynach i w Wieluniu dominowały ascetyka oraz kaznodziejstwo; we Włodawie przeważały księgi homiletyczne i historyczne, a biblioteka w Topolnie miała najwięcej dzieł z zakresu kaznodziejstwa, duchowości i historii²⁸.

W klasztorach paulinów polskich szczególnie przydatne były księgi dotyczące zagadnień z teologii moralnej, kaznodziejstwa, teologii dogmatycznej, filozofii, komentarzy biblijnych, ascetyki, historii oraz duchowości. Taka zawartość księgozbioru wynikała z potrzeb duszpasterskich i naukowych, a także z zainteresowań zakonników. Biblioteki miały charakter praktyczny, aby służyć pomocą w pracy duszpasterskiej. Należy zwrócić również uwagę, że sporą rolę odgrywały księgi o tematyce historycznej.

Przez cały wiek XVIII w paulińskich bibliotekach liczba ksiąg stale wzrastała. Wyjątkiem był klasztor w Leśniowie, gdzie w latach 1742–1745 widoczny był pewien regres w tym względzie, ale już po 1750 roku odnotowano ponowny wzrost liczby tytułów i tomów²⁹. Na zasoby tamtejszej biblioteki niewątpliwie wpływała skomplikowana sytuacja prawna i ekonomiczna klasztoru, wiążąca się ze sporami, jakie toczyły się między konwentem a Męcińskimi w sprawach majątkowych. Kosztowały one wiele czasu, uwagi i pieniędzy³⁰.

Spisów ksiąg, które znajdowały się w bibliotekach polskiej prowincji paulinów z reguły dokonywano w języku łacińskim, chociaż przechowywano też sporo dzieł wyszczególnionych po polsku. W drugim przypadku liczba wahała się od 489 tomów (22,69%), w tym 408 tytułów (23,10%), na Jasnej Górze u schyłku XVIII wieku do 16 tomów (2,64%), w tym 15 tytułów (2,95%), w Warszawie w roku 1716. Spory odsetek książek w języku polskim znajdował się w klasztornych bibliotekach: w Leśniowie (1753) 48 tomów (19,35%) – 48 tytułów (19,67%); w Wieluniu (1789) 149 tomów (26,14%) – 84 tytuły (19,39%); w Topolnie (1711) 24 tomy (14,45%) – 24 tytuły (14,54%) oraz we Włodawie (1750) 15 tomów (12%) i 15 tytułów (12%).

Obok ksiąg wydanych w języku łacińskim i polskim w bibliotekach paulińskich znajdowały się również dzieła wydane w języku włoskim, francuskim

²⁸ AJG, sygn. 164, s. 1–58; sygn. 165, s. 1–65; sygn. 166, s. 1–74; sygn. 173, s. 1–83; sygn. 1011, s. 1–23; sygn. 1647, s. 27–43, 131–145; sygn. 710, s. 3–11; sygn. 1652, s. 353–361; sygn. 1660, s. 18–20; sygn. 1659, s. 10–13; sygn. 1639, s. 105–112; P. SKAŁSKI: *Biblioteka klasztoru paulinów...*, s. 463–550; J. SZPAK: *Dzieje kościoła i parafii...*, s. 479–492.

²⁹ AJG, sygn. 1647, s. 27–43, 131–145; sygn. 710, s. 3–11; sygn. 1652, s. 353–361; sygn. 1659, s. 10–13; sygn. 1639, s. 105–112; J. SZPAK: *Dzieje kościoła i parafii...*, s. 487.

³⁰ J. SZPAK: *Dzieje konwentu i parafii paulinów w Leśniowie-Żarkach 1706–1864*. „*Studia Claromontana*” 2002, t. 20, s. 538–598.

i staro-cerkiewno-słowiańskim. Na Jasnej Górze u schyłku XVIII wieku w trzech działach przechowywano 6 tomów (0,33%) i 6 tytułów (0,27%) w języku włoskim oraz 5 tomów (0,23%) i 5 tytułów (0,28%) w języku francuskim. W bibliotece klasztoru leśniowskiego w roku 1728 znajdowały się 3 tomy i 3 tytuły w języku włoskim oraz 8 tomów i 8 tytułów w języku francuskim. Księgozbiór w Topolnie w roku 1711 zawierał 2 tytuły (1,21%) i 2 tomy (1,19%) w języku włoskim. Wreszcie biblioteka we Włodawie w 1750 roku obejmowała Biblię w języku staro-cerkiewno-słowiańskim (0,80% tytułów i tomów), co zrozumiałe, ponieważ tamtejszy klasztor położony był na obszarze, gdzie spora część ludności należała do Kościoła unickiego.

Szczególną rolę w bibliotekach polskiej prowincji paulinów odgrywały dzieła autorstwa paulinów lub dotyczące zakonu. Księgi tego typu stanowiły od 1,30% tomów i 1,16% tytułów w Warszawie w roku 1716 do 7,56% tomów i 8,60% tytułów we Włodawie w roku 1728. W bibliotece jasnogórskiej u schyłku XVIII wieku w trzech działach przechowywano 58 tomów zawierających 52 dzieła autorstwa paulinów i dotyczących zakonu. W Leśniowie w 1755 roku znajdowały się pojedyncze egzemplarze 12 dzieł paulińskiego piśmiennictwa. W Wielgomłynach w tym samym roku przechowywano 17 dzieł w 20 tomach. W klasztorze wieluńskim w roku 1789 księgozbiór zawierał 16 tytułów i 24 tomy z analogicznego zakresu, w Topolnie w 1711 roku odnotowano pojedyncze egzemplarze 8 różnych dzieł, a we Włodawie w roku 1728 – 9 tomów, w tym 8 tytułów.

Szczególne miejsce w księgozbiorach zajmowały dzieła autorstwa paulinów, między innymi: Łukasza Dydyńskiego, przeora leśniowskiego w latach 1729–1733, *Libri tres concionum...* (Leśniów); Anioła Gniatkowskiego *Liber Polonicus sive Titulo de Beatae Virginis Mariae cum capitibus* (Leśniów); Alojzego Toruchowicza *Prawdziwe zwierciadło niewinności* (Leśniów); Rafała Wężyka, przeora leśniowskiego w latach 1734–1736, *Patres sermones* (Leśniów); Pafnucego Brzezińskiego *Zbiór słowa Boskiego i pochwał śś. Pańskich* (Jasna Góra); Tobiasza Czechowicza *Kazanie na pogrzebie J.W. J.Mci Aleksandra Dönhoffa na Jasnej Górze* (Jasna Góra); Ambrożego Nieszporkowicza *Officina emblematum* 1680, 1691 (Leśniów, Jasna Góra, Warszawa, Wielgomłyny, Wieluń, Włodawa) i *Analecta mensae reginalis...* (Leśniów); Mikołaja Bengera *Promptuarium privilegiorum confessarios regulares attinentium* (Jasna Góra) i *Annales eremi coenobiticorum...* (Leśniów); Dominika Paprockiego *Concionatoris...* (Warszawa); Bartłomieja Szotarewicza *St. Thomma regulare*; Andrzeja Gołdonowskiego *Diva Claromontana miraculo imagino Beatae Virginis Mariae (Diva Claromontana, seu imaginis eius origo, translatio, miracula, 1642)* (Warszawa); Augustyna Kordeckiego *Nova Gigantomachia* (Warszawa); Mikołaja z Wilkowiecka *Flores sermonum in Evangelia dominicalia post festum SS. Trinitatis Ecclesiae Catholicae usurpata* (Leśniów, Jasna Góra); Florianą Kolleniczą *Historia universalis laborisque mundi ad annum Christi* (Jasna Góra); Grzegorza Terecego *Directorium spiritualis vitae... i Confessio et instructio idiotae...* (Leśniów, Skałka,

Wielgomłynny); Andrzeja Kollenicza *Stella triplex sive sermones panegyrica morales in omnia festa per Regnum Hungaricae celebrari solita* 1719 (Leśniów, Jasna Góra); Bartłomieja Szotarewicza *Sermones claustrales*; Innocentego Pokorskiego *Series vitae s[anctorum] patrum...* (Leśniów, Jasna Góra, Wieluń), *Postylla sive liber sermonum fratrum heremitorum s. Pauli de Czeszochova* (Jasna Góra) oraz *Fabryka kościoła duchownego człowieka chrześcijańskiego* (Skałka); Jana Kery *Universa philosophia scholastica* (Skałka); Anastazego Wargawskiego *Vita et obitus s. Pauli Primi Eremitae* (Wieluń); Dionizego Chelstowskiego *Epitaphia divi martyris Stanislai Episcopi Cracoviensis in Rupella* (Skałka); Andrzeja Eggerera *Roczniki paulińskie* (t. 1, 1663) (Leśniów); Bonawentury Meresa *Sermones annales pro capitulis hebdomadalibus 1780–1781* (Jasna Góra); Konstantego Moszyńskiego *Tractatus de iure canonici* i *Tractatus de iure et iustitia* (Skałka); Konstytucje zakonne (Leśniów, Skałka); Grzegorza Coeliusza *Collectanea in Sacram Apocalypsin* (Skałka). Ze szczególnym pietyzmem traktowano dzieła dotyczące życia i działalności wybitnych paulinów i patronów zakonu, zwłaszcza: *Patroni religionis nostrae liber patronum* (Leśniów)³¹.

W bibliotece jasnogórskiej Teologię moralną reprezentowały między innymi: Augustyna Kordeckiego *Nowa Gigantomachia*, Jana Azoriego *Institutionis iustitionis morale* (t. 2. – 1608; t. 3. – 1612; t. 1. – 1613, Kolonia), Mikołaja Bengera *Promptuarium privilegiorum confessarios regulares attinentium* i dzieło Adama z Opatowa *Tractatus de sacramentis in genere et specie*. Z kolei w dziale kaznodziejskim widnieją: Szymona Starowolskiego *Reforma obyczajów staropolskich* (Cracovia 1642), Juliusza Mazzariniego *Conciones centum in psalmum quinquagesimum* (Colonia Agrippina 1611) oraz Antoniego Węgrzynowicza *Syllabus marianus* (Leopoli 1717). W dziale historycznym odnotowano między innymi dzieła: Marcina Kromera *O sprawach, dziejach i wszystkich inszych potocznościach koronnych polskich ksiąg trzydzieści* (Kraków 1611), Stanisława Karnkowskiego *Illustrium virorum epistola* (wypisy z drugiego tomu dzieła Jana Długosza) oraz Cyserona *Historia per consules descripta* (Colonia 1564)³².

W klasztorze na Skałce w dziale Pismo Święte i konkordancje znajdowały się między innymi: kartuza Ludolfa z Saksonii *Meditationes de vita Christi*, generała franciszkańskiego Benigna z Genui *Concordantiae morales [Sacrorum] Bibliorum*. Jeden z największych działów w tej bibliotece obejmował publikacje z dziedziny teologii moralnej. Na uwagę zasługują takie książki, jak: Franciszka z Toledo *Instructio sacerdotum ac poenitentium* i Tomasza Sáncheza *Opus morale in praecepta Decalogi* oraz dzieła paulinów: Grzegorza Terecego *Confessio et instructio idiotae*, Mikołaja Bengera, profesora teologii w Lepoglavie,

³¹ AJG, sygn. 164, s. 1–58; sygn. 165, s. 1–65; sygn. 166, s. 1–74; sygn. 173, s. 1–83; sygn. 1011, s. 1–23; sygn. 1647, s. 27–43, 131–145; sygn. 710, s. 3–11; sygn. 1652, s. 353–361; sygn. 1660, s. 18–20; sygn. 1659, s. 10–13; sygn. 1639, s. 105–112; P. SKAŁSKI: *Biblioteka klasztoru paulinów...*, s. 463–550; J. SZPAK: *Dzieje kościoła i parafii...*, s. 487–488.

³² AJG, sygn. 164, s. 1–58; sygn. 165, s. 1–65; sygn. 173, s. 1–83.

Promptuarium privilegiorum confessarios regulares attinentium, a także Bonawentury Meresa *Summarium theologiae moralis*³³.

W bibliotece klasztoru leśniowskiego dział historyczny i polityczny reprezentowały: Cezarego Baroniusza *Annales [ecclesiastici]*, Abrahama Bzowskiego *Annales ecclesiastici (Annalium ecclesiasticorum post Illustriss. et Reverendiss. D.D. Caesarem Baronium...*, t. 13, 1616), Nicefora I *Historiae Romanae*, Piotra Skargi *Roczne dzieje kościelne*. Ponadto znalazły się tutaj dzieła Jana Herburta i Macieja Łahodowskiego oraz *Konstytucje koronne i Wielkiego Ks. Litewskiego*. Do rodzimego kaznodziejstwa należały: Kazimierza Jana Wojsznarowicza *Kazania polskie*, Szymona Starowolskiego *Kazania* czy Aleksandra Lorencowicza *Kazania pogrzebowe*. W dziale Ascetyka na uwagę zasługują: wspomnianego już Ludolfa z Saksonii *Liber seu vita Christi, Liber vitae et miraculorum Vincenti Kadłubonis* czy Jana Kazimierza Dönhoffa *Droga do życia pobożnego*. Co ciekawe, tu włączono także żywot Francesca Petrarki³⁴.

W bibliotece konwentu warszawskiego do dziedziny duchowej należało między innymi dzieło Tomasza z Kempis *De imitatione Christi*, św. Augustyna *Reguła* oraz praca paulina Bartłomieja Szotarewicza *Meditationes*³⁵. W bibliotece wielgomłyńskiej tematyki z zakresu teologii kontrowersyjnej dotyczyły takie książki, jak: Karola Drelinkurta [*Obrona na potwarz Jezusową pod tytułem: Szczera prawda przeciw obtudnemu fałszowi*, Piotra Skargi *De Eucharistia (Pro Sacratissima Eucharystia contra haeresim Zuinglianum...*, 1576) czy *Discurs theologici*. Do dziedziny retoryki należały *Różne mowy polityczne* i *Orator Polonus scripta*³⁶. W Wieluniu dzieła Klaudiusza Ptolemeusza *Geographia*, paulina Andrzeja Gołdonowskiego *Poema historicum [de s. Paulo Prima Eremita...*, 1628] oraz dzieła Owidiusza, Cyserona czy *Thesaurus polono-latino-graecus* umieszczono w dziale *miscellaneów*³⁷. W klasztorze włodawskim z zakresu prawa kanonicznego odnotowano: *Decreta [Sacrae] Sedis Apostolicae, Constitutio Clementis [XI]* i *Liber decretalium Gregorii Papae [IX]*³⁸. Z kolei w bibliotece klasztoru w Topolnie księgi klasyczne i „różne” reprezentowały między innymi: *Dictionarium gallicum, Lexicon latino-polonicus, Novus synonymorum thesaurus* czy *Liber italicus*³⁹. W bibliotece klasztoru na Skałce w dziale poetyckim, gramatycznym i słownikowym na uwagę zasługują następujące dzieła: Manuela Alvareza *De institutione grammatica*; słownik francuski i włoski, *Dictionarium latino-germanicum et vice versa*;

³³ P. SKALSKI: *Biblioteka klasztoru paulinów...*, s. 463–465, 470–471, 473.

³⁴ J. SZPAK: *Dzieje kościoła i parafii...*, s. 479–492.

³⁵ AJG, sygn. 1011, s. 1–23.

³⁶ AJG, sygn. 1647, s. 27–43, 131–145.

³⁷ AJG, sygn. 710, s. 3–11.

³⁸ AJG, sygn. 1659, s. 10–13.

³⁹ AJG, sygn. 1639, s. 111–112.

Grzegorza Knapiusza *Thesaurus polono-latino-graecus* czy Macieja Sarbiewskiego *Lyricorum libri IV*⁴⁰.

W klasztorze warszawskim tematyki historycznej dotyczyły między innymi: *Dictionarium antiquum*, *Dictionarium latino-germanicum*, *Dictionarium latino-polono...* oraz *Index librorum prohibitorum*⁴¹. W bibliotece wielgomłyńskiej w roku 1739 w dziale scholastycznym przechowywano również słowniki i dykcjonarze, na przykład: *Thesauri polono-latino-graeci*, *Dictionarium regium* czy *Dictionarium historicum*, *geographicum*. Szesnaście lat później w inwentarzu tejże biblioteki wyodrębniono już dział słownikowy, w którym odnotowano pojedyncze egzemplarze czterech dzieł, między innymi: *Dictionario Galerini*, *Dictionarium historicum*⁴². Natomiast w księgozbiorze klasztoru w Topolnie w roku 1711 w dziale ksiąg klasycznych i miscellaneów przechowywano między innymi *Novum synonymorum thesaurus*, *Dictionarium gallicum* i *Lexicon latino-polonicus*. W tejże bibliotece do działu obejmującego publikacje na temat egzorcyzmów włączono tylko dwa pojedyncze dzieła, w tym *Thesaurus exorcismum*⁴³. Tylko w księgozbiorze wielgomłyńskim w roku 1755 wyszczególniono dział ksiąg zakazanych, w którym znalazły się: Jana Eusetiusa *Missalae antiquarum*, *Panegyryki*, *Divina vita* i Franciszka Ponińskiego *Relatio captivationis [et incarcerationis per Saxones factae, 1734]*⁴⁴.

W bibliotekach polskich paulinów znajdowały się też: Marcina z Urzędowa *Herbarz*, Samuela Twardowskiego *Wojna domowa z Kozaki [i Tatary...]*, Jerzego Ossolińskiego *Mowy*, Stanisława Łubieńskiego *Historia politica*, Stanisława Orzechowskiego *Tractatus de Reipublicae (Quincunx, 1564)*, Justusa Lipsiusa *Politicorum sive civilis doctrina*, żywot Aleksandra Wielkiego, Plauta *Tragedie*, Eneasza Sylwiusza Piccolominiiego *Listy*, Wergiliusza *Eneida*, dzieła Owidiusza, Swetoniusza *Żywoty cesarów*, Antonia Perozziego *Summa theologica*, ponadto *Ewangelia Lutherana*, *Iustitia Britannica*, *Postylla polska w zakrystii*, Jana Długosza *Historia Poloniae*, *Konstytucje sejmu walnego*, *Vita s. Joannis Canty*, dzieła Seneki, Tacyta, Cezara i wiele innych⁴⁵.

Biblioteczne zasoby, zrekonstruowane na podstawie zachowanych inwentarzy, stanowią poświadczenie szerokich i różnorodnych zainteresowań oraz potrzeb polskich paulinów w badanym okresie, a pośrednio także wysokiego poziomu intelektualnego członków tego zakonu. Oprócz literatury religijnej gromadzono liczne publikacje z zakresu prawa, historii, polityki, poezji czy retoryki. W księgozbiorach znajdowały się również dzieła autorstwa paulinów

⁴⁰ P. SKALSKI: *Biblioteka klasztoru paulinów...*, s. 508–514.

⁴¹ AJG, sygn. 1011, s. 1–23.

⁴² AJG, sygn. 1647, s. 27–43, 131–145.

⁴³ AJG, sygn. 1639, s. 111–112.

⁴⁴ AJG, sygn. 1647, s. 131–145.

⁴⁵ J. SZPAK: *Dzieje kościoła i parafii...*, s. 479–492; AJG, sygn. 173, s. 1–83; sygn. 1011, s. 1–23; sygn. 1647, s. 27–43, 131–145; sygn. 710, s. 3–11; sygn. 1652, s. 353–361; sygn. 1659, s. 10–13.

oraz prace dotyczące macierzystego zakonu i jego historii. Odgrywały one w konwentach ważną rolę. Umożliwiały członkom tej społeczności zapoznanie się z dziejami własnego zakonu oraz myśli teologicznej poprzednich pokoleń zakonników. Biblioteki paulińskie pełniły funkcję pomocniczą w pracy duszpasterskiej, w studiach filozoficznych i teologicznych oraz w zarządzaniu klasztorami. Ze zgromadzonych ksiąg zakonnicy korzystali też zapewne, przygotowując homilie. Ponadto klasztorne księgozbiory były pomocne w przygotowywaniu prac z zakresu ascetyki, teologii czy filozofii. Dzięki temu paulini mogli dobrze wypełniać swe obowiązki duszpasterskie i zakonne, a także rozwijać czytelnicze i naukowe zainteresowania.